
Op het kruis ligt het zwaard¹

Over de spanning tussen theocratie en secularisatie in het oudere werk van A.A. van Ruler

A.A.A. Prosman

Abstract

This paper discusses how A.A. van Ruler (1908-1970) reacted on the post-war situation. In the years after the Second World War, Van Ruler unfolded his theocratic theology. The state had to play an important role in society, but in a close connection with the church. He developed his political theology in opposition to A. Kuiper's neo-calvinist theology, which accepted the neutrality of the state. The central question in this article is: Was Van Ruler's theocracy really an answer to the concrete post-war situation of the Netherlands (and of Europe) or was his project from the beginning doomed to fail because of the rising power of secularization? In this article I confine myself to the early work of Van Ruler, namely the second part of his 'Religie en Politiek' (Religion and Politics): basic ideas of theocracy; and his book 'Droom en Gestalte' (Dream and Manifestation). In these publications, Van Ruler outlines a theory of society that is guided by God's law as revealed in the Old Testament, but modified by the cross of Jesus and placed in the light of God's Kingdom.

1 Inleiding

1.1 Actualiteit van Van Ruler

Nu zijn *Verzameld Werk* verschijnt² staat Van Ruler weer opnieuw in de belangstelling. In 2008 werd aan de VU een Van Ruler-congres georganiseerd en in het kader daarvan verscheen de bundel *Men moet telkens opnieuw de*

-
- 1 Het ex libris van A.A. van Ruler heeft het motto: IN CRUCE CLAVIS GLADIUSQUE AD GLORIAM (in het kruis ligt de sleutel en het zwaard tot de heerlijkheid), met daaronder een zinnebeeldige voorstelling van een kruis waarover een zwaard en een sleutel gekruist zijn, tegen een achtergrond van een vlammeende zon boven een gestileerde golvende zee met aan de horizon een duinenrij waarachter links en rechts van het kruis een kerktoeren en een molen opdoemen. Zie: www.kb.nl/galerie/avondtmael/sleutel.html.
 - 2 A.A. van Ruler, *Verzameld Werk*, Zoetermeer 2007-2011. Inmiddels verschenen de delen I tot en met IV-B.

*reuzenzwaai aan de rekstok maken.*³ A.H. Drost besteedt in zijn dissertatie *Is God veranderd*⁴ ruim aandacht aan Van Rulers Israëlvisie. Onlangs promoveerde J.P. de Vries op het theocratische denken van Van Ruler.⁵ Het theologisch tijdschrift *Kontekstueel* wijdde een speciaal nummer aan Van Rulers theologie.⁶ Ondanks de hernieuwde belangstelling voor Van Rulers theologie (en zijn theocratische gedachten) heeft zijn theocratische visioen de theologen nooit echt kunnen bekoren. Dat wordt ook wel duidelijk uit het proefschrift van De Vries. Vanaf het allereerste begin riep dit aspect van zijn theologie weerstand op en oogstte hij er ook onbegrip mee. Wat bezielde een theoloog om in een tijd van secularisatie met de theocratie op de proppen te komen? Liever richtte men zich op andere aspecten van zijn theologie: de waardering van de schepping en het toch wel opmerkelijke fenomeen dat Van Ruler een brede cultuurvisie aan de dag legde in combinatie met grote waardering voor de *praxis pietatis*. Daar kwam nog bij dat Van Ruler zich sterk afzette tegen Karl Barth en het neocalvinisme. Dit alles bezorgde Van Ruler een goede reputatie in de gereformeerde gezindte.

1.2 Actualiteit van het thema

In deze bijdrage over de theologie van A.A. van Ruler probeer ik vanuit het oudere werk van Van Ruler zijn theologische grondlijnen duidelijker in het vizier te krijgen. Daarom beperk ik mij tot het tweede deel van *Religie en politiek*⁷ (de Theocratische grondlijnen) en het boek dat kort na *Religie en politiek* verscheen: *Droom en gestalte*.⁸ In deze twee boeken van vlak na de oorlog heeft Van Ruler zijn cultuurvisie ontvouwd. Van Ruler kan niet over cultuur spreken zonder de theocratie ter sprake te brengen. In dat verband gaat het om de verhouding van kerk en staat. Van Ruler formuleert als zijn grondovertuiging dat zwaard en sleutel op het kruis liggen. Het kruis staat in het centrum. Kerk en staat liggen daar niet als concentrische cirkels omheen, maar zijn twee brand-

3 Zoetermeer 2009.

4 A.H. Drost, *Is God veranderd? Een onderzoek naar de relatie God-Israël in de theologie van K.H. Miskotte, A.A. van Ruler en H. Berkhof*, Zoetermeer 2007.

5 J.P. de Vries, *Een theocratisch visioen. De verhouding van religie en politiek volgens A.A. van Ruler*. Zoetermeer 2011. Recent promoveerde aan Uniting Church Theological College (UCTC) van Australië John Vander Reest op het proefschrift *The Presence of the Future in the Theology of A. A. van Ruler*.

6 *Kontekstueel* (26/2, november 2011), themanummer: A.A. van Ruler: *stoer zelfstandig denker*.

7 A.A. van Ruler, *Religie en politiek*, Nijkerk 1945. (In het vervolg: *Religie*.)

8 A.A. van Ruler, *Droom en gestalte. Een discussie over de theologische principes in het vraagstuk van christendom en politiek*. Amsterdam 1947. (In het vervolg: *Droom*.)

punten van een ellips.⁹ Het gaat Van Ruler altijd weer om de tweehed van kerk en staat met het kruis als middelpunt. De kerk is niet meer dan de staat, eerder is de staat belangrijker dan de kerk. In deze constructie verdient vooral de verhouding van de staat tot het kruis onze opmerkzaamheid. Wat betekent het dat het zwaard op het kruis ligt? Heeft het kruis de taak om een antithetische, corrigerende of harmonische rol te vervullen? Gevoelsmatig – maar vooral Bijbels-theologisch – staan het zwaard en het kruis tegenover elkaar. Is het mogelijk deze twee ook anders, meer harmonisch, met elkaar te verbinden? Is een harmonische relatie denkbaar tussen de staat en het kruis van Golgotha? Maar ontstaat dan geen fatale kortsluiting? Hoe kan de staat uitbreiding geven aan het heil?

Een staat die uitbreiding geeft aan het heil is een heilsinstituut. Maar zodra dit woord genoemd wordt, springen alle lichten op rood: staat en heil, dat kan alleen maar slecht aflopen. In de 19^e eeuw werden – dankzij het nationalisme – het volk, het vaderland, het bloed, de bodem en de staat religieuze entiteiten. Zij vertegenwoordigden het aardse heil. De twee wereldoorlogen zijn zonder deze ontwikkelingen niet te begrijpen. Ook het communisme kende een nauwe band tussen heil en staat. Dat visioen is op een nachtmerrie uitgelopen. Men zou menen dat het na de Tweede Wereldoorlog ondenkbaar is dat nota bene een gereformeerd theoloog op het idee komt om staat en heil opnieuw en met enthousiasme op elkaar te betrekken. Toch is dat nu de kern van Van Rulers theocratische denken. Redenen genoeg om te proberen rond dit beladen thema meer duidelijkheid te scheppen.

2 *Religie en politiek*

2.1 *Ontdemonisering*

Ik begin met *Religie en politiek* (1945). Uiteraard mag het jaartal niet over het hoofd gezien worden. In het oorlogsjaar 1945, maar wel na de oorlog, in augustus 1945, verscheen dit boek. Het thema is dan ook de wederopbouw. Wat zal de koers van de kerk zijn in bevrijd Nederland? Is de kerk in staat om het hoofd te bieden aan de problemen van de naoorlogse situatie? Wat is haar antwoord op het gevaar dat de staat zich kan verabsoluteren, zodat het gaat spoken in Europa?¹⁰ Hoe kan voorkomen worden dat dit opnieuw zal gebeu-

9 *Religie*, 153.

10 'De staat is en blijft demonisch', schrijft Van Ruler in *Droom*, 179, want de vos verliest wel z'n haren maar niet z'n streken. Overigens noemt Van Ruler ook de – onverloste – mens demonisch: *Droom*, 180.

ren en dan met nog ingrijpender gevolgen? Niet voor niets hamert Van Ruler op de noodzaak van de ontdeemonisering van de staat.¹¹ Zo vlak na de oorlog ligt het voor de hand dat dit gevaar reëel is en ook angst inboezemt. Zonder de openbaring verabsoluteert zich de staat. Van Ruler verwijst hier naar Lenin en Hitler. Aan het begin van de christelijke era staan Constantijn de Grote en Clovis, aan het einde Lenin en Hitler.¹² Dat is een triest resultaat. Daarom is het meer dan ooit nodig de ordening van de samenleving ter hand te nemen om zo nog te redden wat er te redden valt. Dan is het tevens noodzakelijk om te weten wat de staat is en hoe zij dient te functioneren.

De staat moet niet verstaan worden uit de schepping (Thomas van Aquino) en evenmin vanuit de zondeval, alsof de staat een noodverordening zou zijn.¹³ Kuyper benaderde de staat vanuit de gemene gratie. Van Ruler poneert echter: 'Ik zou de staat eenzijdig willen verstaan vanuit het *regnum Christi*, het koninkrijk of heerschappij van Christus'.¹⁴ Deze messiaanse categorie is de categorie van de redding, de verzoening.¹⁵ Het offer van de verzoening wordt aan de wereld voltrokken en daarin geschiedt het recht Gods.¹⁶ Deze dingen gelden niet slechts voor de christelijke overheid, maar voor de overheid als zodanig.¹⁷ In een artikel uit 1941 zet Van Ruler uiteen dat de overheidstaak gezien moet worden als een verlengstuk van de censuramorumtaak van de kerkenraad. De taak van de overheid staat op de hoogte van het kruis.¹⁸

2.2 Theocratische grondlijnen

De theocratische grondlijnen worden getrokken via vier knooppunten: heil, recht, offer en spel.¹⁹ Ik plaats hierbij enkele kanttekeningen. Van Ruler verstaat het heil messiaans: het leven wordt bevrijd van de demonie en geladen met het heil.²⁰ Maar wat is 'geladen met het heil'? Heil is dat de gehele werkelijkheid gericht is op de heerlijkheid Gods. Maar deze heerlijkheid wil Van

11 *Religie*, 174, 322.

12 *Religie*, 175.

13 *Religie*, 179.

14 *Religie*, 179.

15 *Religie*, 180.

16 *Religie*, 180.

17 *Religie*, 180.

18 *Religie*, 108.

19 *Religie*, 155.

20 *Religie*, 157.

Ruler niet als een boven- of buitenaardse werkelijkheid opvatten. ‘Om met Gunning te spreken: het gewone leven is ons heerlijk geworden.’²¹ Het eeuwige leven, zo benadrukt Van Ruler, is dit tijdelijke, aardse leven, gered van de zonde en de dood. ‘En met een ander leven dan dit leven van hier en nu heb ik niet te maken.’²² Heil is dus geen aanvulling op, of een toevoeging aan dit leven, of een verheffing van dit leven. Leven is altijd: het gewone leven en door het heil wordt de mogelijkheid gegeven dit gewone leven te kunnen leven, met sigaar en al. Nog duidelijker: ‘Omdat het heil in géén gestalte te realiseren en te beleven valt, daarom vluchten wij in den eenvoudigsten en daarom minst gevaarlijken levensvorm: die van de burgerlijkheid’.²³

Over het knooppunt recht wijst Van Ruler op de nauwe samenhang tussen beide begrippen in die zin dat heil betekent dat het recht van God hersteld wordt.²⁴ Recht wordt dan meteen verstaan als rechtvaardiging: een forensische, juridische daad Gods.²⁵ ‘Daaraan hangen wij met ons gansche bestaan, wat God van ons zegt’.²⁶ De verlossing bestaat uit een vrijsprekend oordeel. Het zegt iets over het leven, namelijk dat het leven in zichzelf goed is. Het leven heeft geen aanvulling of verheffing of verbetering nodig. Het moet alleen verlost worden. Toch staat dit oordeel van God in zekere zin tegenóver het leven, omdat het recht niet ten dienste staat van het leven dat als een anonieme, amorfe kracht door het bestaan stroomt. Het is omgekeerd zó dat het leven in het recht is.²⁷ Het recht gaat aan het leven vooraf en ook aan de ethiek. Niet de ethiek bepaalt wat recht is, maar andersom.

Leven is pas echt leven binnen het recht van God. Dat Van Ruler het steeds weer opneemt voor het gewone leven betekent niet dat hij een pleitbezorger is van het vitalisme. Het leven moet geordend worden, gebonden, beteugeld, getransformeerd, geheiligd. Theocratie is heiliging. We mogen weer leven uit Gods bevrijdende daden. Daarom scheidt het heil geen eigen vormen of gestalten, omdat de gestalten van het gewone leven goed zijn. Anders gezegd: de gestalte van de heiliging is het Burgerlijk Wetboek.

Als Van Ruler het knooppunt offer bespreekt, voert hij – nogal onverwacht

21 *Religie*, 158.

22 *Religie*, 158.

23 *Religie*, 160. Van Ruler vermeldt hier dat hij de gedachte van de burgerlijkheid als het incognito van het christen-zijn aan Kierkegaard ontleent.

24 Zie hiervoor ook: *Droom*, 172-177.

25 *Religie*, 162.

26 *Religie*, 162.

27 ‘Het leven is door het heil gesteld in de heilige orde van Gods recht’, *Religie*, 165.

– Melchizedek ten tonele.²⁸ Deze geheimzinnige priester van de allerhoogste God is een prefiguratie van de staat. Melchizedek is koning-priester. Die tweehed acht Van Ruler kenmerkend voor de staat. De staat heeft dus priesterlijke trekken. Zoals Melchizedek Abraham zegende, zó is de staat geroepen om de kerk priesterlijk te zegenen. ‘De staat is een figuur van deze wereld, maar hij bewaart het heil op de aarde.’²⁹ En evenals Melchizedek heeft de staat geen ‘einde des levens’, want in de eeuwigheid vinden wij nog de staat Gods.³⁰ In de moderniteit is het wezen van de staat verminkt door de idee van het sociale contract. Van Ruler meent dat het nationaalsocialisme, in zoverre het putte uit de bronnen van het heidendom, meer notie had van de staat dan de ‘bloedarme ideologieën van de 19^e eeuw’.³¹ De staat en het heil worden dus nauw met elkaar verbonden. Het geheim van de staat – zijn heilsbemiddelende functie – treedt pas aan het licht en wordt pas werkelijk doorgrond in de confrontatie met het evangelie en de kerk. In cursief schrijft Van Ruler, dat ‘*de staat pas door de kerk tot zijn ware wezen komt*’.³² Als deze confrontatie uitblijft gaat de staat zichzelf verabsoluteren en wordt hij een spookhuis, waarin de goden op alle mogelijke manieren tekeergaan.³ De grondstructuur van de staat vindt Van Ruler dus in de koning-priester Melchizedek. De kerk verléent dit karakter niet aan de staat, maar erként dit karakter en roept de staat op dienovereenkomstig te handelen.

Het spelelement, waarover hij in de laatste hoofdstukken van zijn boek schrijft, heeft Van Ruler nodig om zijn eigen inzichten te relativieren. Hij wil van zijn eigen theocratische gedachten en overtuigingen geen systeem maken waarin alles moet kloppen en evenmin wil hij ze presenteren als een programma dat door ons gerealiseerd moet worden. Theocratie is geen spelletje, het is geen grap van God,³⁴ maar juist omdat het Gods werk is, kunnen en mogen wij daar op een ontspannen wijze mee omgaan. Tot de spelelementen van de theocratie rekent hij ook de lijdelijkheid, waarmee hij de theocratie duidt als een gave en wonder van God.³⁵ We proeven in deze woorden kritiek op het activisme van Kuyper en de neocalvinisten.

28 *Religie*, 173-174.

29 *Religie*, 173.

30 *Religie*, 173.

31 *Religie*, 174.

32 *Religie*, 174.

33 *Religie*, 175.

34 *Religie*, 382.

35 *Religie*, 389.

2.3 De dualiteit van kerk en staat

Van Ruler werkt zijn cultuurtheologie uit aan de hand van een tweevoudige stelling, 'dat de kerk trouw is aan de aarde en dat de staat deelt in de geheimenissen van het kruis'.³⁶ Ten aanzien van het eerste deel van de stelling wordt opgemerkt dat de kerk 'restlos een stuk wereld is', dat zij er 'restlos is ter wille van de wereld' en dus 'restlos weltbejahend' in de wereld staat.³⁷ De kerk verklaart onophoudelijk 'dat er geen andere werkelijkheid is, dan alléén deze eenige, zichtbare en tastbare werkelijkheid en dat deze door God gerèd is uit het verderf en bestemd is voor zijn heerlijkheid'.³⁸ Het tweede deel van de stelling is: 'de staat deelt in de geheimenissen van het kruis'. Of, met andere woorden: 'Het zwaard van de overheid is alleen vanuit het kruis te verstaan'.³⁹ Dat is een kardinale zin, die veel vragen oproept. Die vragen wil ik echter op een later moment aan de orde stellen.

Overheid en kerk houden het volksleven in de heilige orde van Gods recht, waarin het *heil* gelegen is.⁴⁰ Kerk en overheid voltrekken beide ambtelijk-liturgisch het offer, dus de verzoening, aan het leven.⁴¹ De dualiteit van kerk en staat bewaart ons voor de demonie: 'we worden gehouden binnen de relativiteit'.⁴² Alles wat de kerk doet is ten diepste op de ontdemonisering van de staat gericht.⁴³

De taak die Van Ruler aan de staat toekent, namelijk het vormgeven aan en het uitbreiden van het heil, plaatst het gezag van de overheid in een speciaal licht. Als de staat een Melchizedekfiguur is dan is het gezag van de staat/overheid heel groot. De overheid deelt in de waarachtige godheid en mensheid van de messias, stelt Van Ruler.⁴⁴ Hij voegt eraan toe: 'het gezag Gods komt zoo pas in z'n volle zwaarte op het leven te drukken'. Van Ruler noemt de voorbede voor de overheid, ook voor de bezettende macht tijdens de oorlogsjaren, noodzakelijk en vanzelfsprekend. Het weigeren van voorbede voor de bezettende macht noemt hij de meest revolutionaire daad die mogelijk is.⁴⁵ Pijnlijk is dat Van Ruler wel de SS-ideologie verafschuwt, maar over het

36 *Religie*, 176. Zie ook p. 369.

37 *Religie*, 176.

38 *Religie*, 176.

39 *Religie*, 181.

40 *Religie*, 183.

41 *Religie*, 183.

42 *Religie*, 187.

43 *Religie*, 323.

44 *Religie*, 183.

45 *Religie*, 183, 329.

gedachtegoed van het nationaal-socialisme genuanceerd oordeelt: ‘De N.S.D.A.P. heeft zich nooit vereenzelvigd met de S.S.’⁴⁶ Niet minder pijnlijk is het dat hij nergens spreekt over voorbede voor de Joden die weggevoerd werden en over het nalaten van die voorbede. De Holocaust is in deze twee boeken afwezig.⁴⁷

3 *Droom en gestalte*

Droom en gestalte is een publicatie uit 1947. In het woord vooraf schrijft Van Ruler dat het boek voortgekomen is uit lezingen die hij gehouden heeft naar aanleiding van het verschijnen van *Religie en politiek*. Van Ruler lijkt geschrokken te zijn van de reacties op *Religie en politiek*. ‘Het is bepaald ontstellend, wat men alzo van de theocratie gemaakt heeft.’⁴⁸ ‘Een nieuwe en nadere uitlegging en uitwerking van de theocratische idee werd onmisbaar.’⁴⁹ Met de theocratische gedachte beoogt Van Ruler bepaald niet het oppoetsen van middeleeuwse ideeën. Het gaat hem om de situatie van kerk en christendom na de oorlog. ‘Wat willen wij met het christendom in Europa?’⁵⁰ ‘Christendom en politiek, openbaring en staat – het is het centrale cultuurprobleem van het oogenblik.’⁵¹ Voor Van Ruler is politiek belangrijk omdat de cultuur belangrijk is. Juist de politiek is vormgeving van het hele leven, zowel van het economische als van het culturele leven. De politiek bepaalt hoe de samenleving geordend wordt en vanuit die ordening wordt het leven geleefd. Het gaat hem niet om een abstract theologische of politieke bezinning, het gaat hem erom hoe de doorsnee-burger van Nederland zijn leven vormgeeft. ‘Het gaat om de miljoenen asphaltmensen van onze moderne cultuur’. ‘Hun voetbal en hun film moet betrokken worden op het sacrament des avondmaals en op het offer van Jezus Christus. Wat zij nodig hebben is een sacraal middelpunt, waarin het eigenlijke van het leven bewaard wordt (...).’⁵²

De openbaring breekt in de mensheidsgeschiedenis in en scheidt daar eigen

46 *Droom*, 51. Uit deze en andere uitlatingen van Van Ruler kan men opmaken dat er in ieder geval elementen in het nationaalsocialistische gedachtegoed waren, waarmee hij sympathiseerde.

47 Op p. 162 van *Religie* zinspeelt Van Ruler in verband met het ‘Jodenvraagstuk’ in positieve zin op een boek van Alfred Rosenberg. Rosenberg was verantwoordelijk voor de vernietiging van Joodse bibliotheken. Dit gebeurde al ver voor de oorlog.

48 *Droom*, Woord vooraf

49 *Droom*, Woord vooraf

50 *Droom*, 8.

51 *Droom*, 8.

52 *Droom*, 80.

vormen en toch is Van Ruler beducht om van een antithese te spreken. Want tot een echte antithese zal het nooit komen, omdat de zonde te diep is ingevreten in de nieuwe gestalten die geschapen worden. Zelfs kan hij zeggen dat het werk Gods op niets uitloopt. ‘De confessie, de extase, het visioen en de liturgie van de tegenwoordigheid Gods onthult zich op het eind als de mensch der zonde (...).’⁵³ Hierin ligt volgens Van Ruler geen spoor van tegenstrijdigheid. In plaats van antithese vloeien heil en existentie in elkaar over.⁵⁴ Vandaar dat Van Ruler de categorie vermenging steeds weer naar voren schuift als de wijze waarop God met deze wereld omgaat. De vermenging is kennelijk niet alleen een onvermijdelijk resultaat, maar ook Gods strategie om zijn Rijk te doen komen.⁵⁵ Toch zegt Van Ruler ook dat het christendom het heidendom in de kern en in de wortel aantast. Hij bestrijdt namelijk Kuyper en andere christelijke cultuurtheologen die beweren dat er vanuit het christelijk geloof slechts zijdelings invloed op de cultuur uitgaat. Door het evangelie wordt de wortel van de cultuur aangetast en is de staat niet langer een spookhuis, maar wordt hij overheid, Gods dienaar.

3.1 Analytisch en synthetisch

Aan het begin van de vorige alinea staat dat de openbaring haar eigen vormen scheidt (kerstening!). Van Ruler volgt echter ook een andere gedachtegang, die niet zo gemakkelijk is te combineren met het scheppen van eigen vormen en gestalten. Als Van Ruler over het kruis spreekt dan zegt hij dat de werkelijkheid, of de wereld, gerèd is. De werkelijkheid is gered krachtens het offer van Christus en krachtens dit offer is het reddende oordeel uitgesproken over deze wereld. Van Ruler werkt zijn cultuurtheologie uit met behulp van termen die ontleend zijn aan de leer van de rechtvaardiging. God spreekt vrij, niet alleen de zondaar, maar ook deze zondige wereld in haar zondig-zijn. Rechtvaardiging is geen analytisch oordeel, maar een synthetisch oordeel. Op vele plaatsen spreekt Van Ruler dit uit. Een voorbeeld: ‘[D]it geheele proces der verzoening voltrekt zich in het oordelen, spreken, noemen Gods’.⁵⁶ De

53 *Droom*, 32.

54 In *Religie en Politiek* wijst van Ruler op het totalitaire karakter van de theocratie, *Religie*, 156. Daarmee bedoelt hij het alomvattende karakter van de theocratie. De theocratie overstijgt de tegenstellingen. In dit opzicht ontleent Van Ruler een en ander aan Hegel.

55 Zodra het Koninkrijk van God gestalte in het vlees gaat krijgen ‘komt het tot een verbinding, vereniging en vermenging van heil en existentie, van openbaring en heidendom’, *Droom*, 35. ‘Het wézen van het christendom is vermenging’, *Droom*, 135.

56 *Droom*, 142.

verzoening voltrekt zich op de wijze van het sacrament: ‘[I]n deze zichtbaarheid is het sacrament het groote paradigma voor de heele idee eener gekerstende cultuur’.⁵⁷ Wat zichtbaar is, is de verborgenheid van het Koninkrijk en toch zijn er tekenen en kunnen we spreken van realisering van het heil, dus ook van theocratie. De werkelijkheid moeten we niet beoordelen naar wat wij ervan zien, maar we moeten ons oordeel over deze wereld baseren op wat God ervan zegt.

Dat is ook het verschil met het heidendom. Het heidendom verklaart de natuur en het leven vanuit zichzelf heilig en goed. Dat is een analytisch oordeel. Daartegenover moet een synthetisch oordeel staan dat de werkelijkheid niet vanuit zichzelf, maar van Godswege als goed beschouwt en die daarom ook goed is. Vandaar dat Van Ruler schrijft: ‘de existentie wordt in het geheel niet gecorrigeerd, maar gerèd’.⁵⁸ Het verschil tussen heidendom en christendom is dus het verschil tussen analytisch en synthetisch.

Toch maakt dit synthetische oordeel het scheppen van gestalten niet onmogelijk, al is bij voorbaat duidelijk dat tegen deze achtergrond het spreken over gestalten geen vanzelfsprekende zaak is.⁵⁹ Hoeveel substantie verdragen deze gestalten? In ieder geval kunnen zij het nooit stellen zonder de rechtvaardiging, zonder het verzoenende offer van Christus, zonder zijn genade. In zichzelf zijn deze gestalten niets. Wat ze zijn, danken ze aan het genadig oordeel van God. In dit licht dienen we naar mijn mening Van Rulers visie op het scheppen van gestalten, dus het realiseren van de theocratie, te zien. Theocratie

57 *Droom*, 143.

58 *Droom*, 44. Personen, ambtsdragers, maar ook de elementen van de sacramenten en de natie zijn uitverkoren om tekenen te zijn van de verwachting van het koninkrijk. *Religie*, 42. Het teken-zijn is te danken aan Gods uitverkiezing. De combinatie van uitverkiezing en het tekenkarakter van het heil (het sacrament), en daarbij de rechtvaardiging en het synthetische oordeel vormen het raamwerk van Van Rulers cultuurtheologie. De werkelijkheid zelf verandert niet, maar krijgt een andere richting. Zij wordt namelijk gericht op het eschaton. Ook het geloof moet ‘(...) onverbiddelijk onder de téekenen van het koninkrijk (...) gesubsumeerd worden’, *Religie* 44. Het geloof is de gerichtheid op het eschaton en daarom teken van het Koninkrijk.

59 Van Hoof meent dat er verschil is tussen tekenen en gestalten van het heil. Van Ruler zou in zijn oudere werk over *tekenen* spreken en in zijn latere werk over *gestalten* (gestalte zou meer continuïteit van het heil uitdrukken), Pieter van Hoof, *Intermezzo. Continuïteit en diskontinuïteit in de theologie van A.A. van Ruler. Eschatologie en cultuur*, Amsterdam 1974, 203. Het is echter zeer de vraag of Van Ruler hier een tegenstelling zag. In *Religie en Politiek* heet par. 9 van Deel II: *De gestalte van de theocratie*. Van Ruler gebruikt het woord gestalte ook in de titel van een ander ouder werk: *Droom en gestalte*.

vindt haar bestand alleen in het genade-oordeel. Dat betekent dus dat alles wat met de realisering van het heil, met kerstening en theocratie te maken heeft, in zichzelf en op zichzelf of door zichzelf, geen duur of zelfstandigheid bezit. Vanuit deze gedachte komen ook woorden als wet en ordening in een ander licht te staan. Het zijn geen scheppingsordeningen, die dus een hecht bestand in zichzelf hebben, maar het zijn ordeningen vanuit het kruis en daarom genadige beschikkingen van God om de chaos tegen te houden. Maar tegelijkertijd zijn het meer dan noodverordeningen: het zijn tekenen van het komende Koninkrijk.

3.2 De kwetsbaarheid van de theocratie

Theocratie is een zeer kwetsbare aangelegenheid. Daarvan was Van Ruler zich zeer bewust. Maar als Van Ruler deze kwetsbare, genadige ordening van God verbindt met de staat, dan roept dat enorme spanningen op. Bij punt 1.2 noemde ik al de spanning in verband met de religieuze aureool rond staat en volk in de 19de en eerste helft van de 20ste eeuw. Er is nog een andere spanning. De staat is het overheidsapparaat met wetgeving en bureaucratie. Hoe kan zo'n instituut vormgeven aan de theocratie, die rust in de zwakheid en kwetsbaarheid van het kruis: het zwaard ligt immers op het kruis... En wie kan in de moderne staat de gestalte van Melchizedek ontwaren? Toch ligt de actualiteit dichterbij dan men zou denken. Wellicht wil Van Ruler, juist door het noemen van een naam, aangeven wat de demonisering van de moderne staat is: zijn anonimiteit. Theocratie kan dan betekenen dat het masker van anonimiteit afgelegd wordt en de overheid zich niet verschuilt achter formele regelgeving, maar een persoonlijk gezicht krijgt. Haar gezicht moet haar gezag zijn.

Als waar is wat zo-even betoogd werd, dan kan theocratie weinig anders betekenen dan dat zij voortdurend verzet moet bieden tegen de pretenties van de staat en is het haar opdracht de massiviteit en de anonimiteit van de staat te signaleren en te weerstaan. Weliswaar trekt Van Ruler van leer tegen degenen die het overheidsapparaat willen afslanken en de taak van de overheid tot een louter politionele taak beperkt willen zien.⁶⁰ De reden is dat Van Ruler niet wil weten van een overheid die zich terugtrekt uit de samenleving. Hij wil geen ondoorzichtige bureaucratie, geen anonieme overheid, maar wil wel dat de overheid haar cultuurtaak serieus neemt en ervoor zorgt dat de samenleving naar Gods wil – vanuit de verzoening! – wordt ingericht. Dus een transparante, maar geen afgeslankte overheid.

60 *Droom*, 169.

3.3 Theocratie en het gewone leven

Kruis en verzoening vormen een nieuw sacraal centrum van waaruit het leven opnieuw geordend moet worden. Theocratie is geen slag in de lucht, maar scheidt nieuwe vormen en een nieuwe levensstijl. Het kruis is het middelpunt en de wet van God is het ordenend principe van de cultuur. Voor Van Ruler is veel gelegen aan de eenheid van kruis en wet. Het kruis zegt ons dat het leven gered is. Dat is gebeurd en daarom is het leven goed. Het oordeel van vrij-spraak en bevrijding is over de wereld gegaan. Dat is de basis van alles. Krachtens en vanuit dit oordeel wordt de wereld opnieuw ingericht. Het inrichten van de samenleving is een politieke activiteit en het bestaat erin dat het recht Gods in de wereld wordt opgericht. Dat doet de staat en daarom bevindt de staat zich dichter bij het Koninkrijk van God dan de kerk. *Want het rijk van God is dat God intrek neemt in het gewone leven van de mensen.* Denk hierbij aan het sacrament. Het sacrament is de verbinding van het gewone leven en het heil van Christus. Zo neemt God intrek in het gewone leven en is de burgerlijkheid de gestalte van de theocratie.⁶¹

Theocratie is christocratie. Het verlossende werk van Christus krijgt uitbreiding rondom het kruis. Dat is een belangrijk uitgangspunt van Van Ruler. Toch is het niet meteen duidelijk hoe wij ons dit moeten voorstellen. De staat kan het leven ordenen; de wet kan het leven ordenen,⁶² maar het kruis kan dat niet. Het kruis is een ondeelbaar punt. Het kruis kent geen uitbreiding. Niet het kruis, maar de verzoening, als vrucht van het kruis, kan uitbreiding ontvangen en dat is het werk van de Heilige Geest.

3.4 Het primaat van de geschiedenis

De Heilige Geest gebruikt hierbij twee middelen: de geschiedenis en de politiek. De Heilige Geest scheidt de geschiedenis,⁶³ dus is de geschiedenis in zichzelf een werk van de Geest. De geschiedenis is een uitermate belangrijke notie in Van Rulers theologie. Van Ruler deinst niet terug voor massieve uitspraken: 'De geheele europeesch-amerikaansche cultuurkring stáát rondom het kruis van Golgotha'.⁶⁴ De Geest wekt de culturen uit hun eeuwenoude slaap, uit hun verzonkenheid in de natuur, en brengt hen in beweging. Als er een doel is, dan is er ook dynamiek. Dat wil zeggen dat niets hetzelfde blijft. De geschiedenis is een soort toverstaf, waardoor alles verandert. Deze verande-

61 *Religie*, 160.

62 'De thora ontwerpt een eigen gestalte des levens (...)', *Droom*, 115.

63 *Droom*, 147.

64 *Religie*, 407.

ring is ook een vóórtgaande verandering. De geschiedenis voorkomt dat de vormen stollen. Er is geen vaste vorm, ook niet van de wet van God. Op grond hiervan kunnen we zeggen dat de geschiedenis, méér nog dan de wet van God en het recht van God, tot de grondstructuur van Van Rulers theologie behoort.⁶⁵ Met betrekking tot dit punt is in het proefschrift van De Vries sprake van een fors misverstand. Volgens De Vries zou Van Ruler beweren ‘dat de Mozaïsche wetgeving in principe onverkort van kracht blijft voor de gekerstende volken’.⁶⁶ Daarom, aldus De Vries, ‘miskent van Ruler de wezenlijke omslag die de kruisdood, de opstanding en de hemelvaart van Christus in de wereldgeschiedenis hebben teweeggebracht’. Van Ruler doet ‘tekort aan de heilshistorische bedeling van het Oude Testament’.⁶⁷ Nu is het bij voorbaat al moeilijk om aan te nemen dat een theoloog, die de invloed van Troeltsch heeft ondergaan en diens worsteling met het historisme, en die bovendien sterk heilshistorisch denkt (vanuit de vervulling van de wet) juist op het wezenlijke punt van de heilshistorische omslag verstek zou laten gaan.⁶⁸ De Vries noemt zelf de elementen die hem tot een andere analyse en ook een andere beoordeling hadden kunnen brengen. Op pagina 57 spreekt de auteur van de correlatie tussen geschiedenis en eschaton, waardoor het eschaton het trekpunt is van de geschiedenis en op pagina 64 noemt De Vries Van Rulers these dat de Heilige Geest de geschiedenis scheidt. Wat dat inhoudt wil ik in de volgende paragraaf proberen te verduidelijken.

3.5 Theocratie en de wet van God

God is de dynamische kracht achter de geschiedenis. Tegen deze achtergrond moet Van Rulers spreken over de wet en over de theocratie verstaan worden. Van Ruler is er bepaald niet op uit om de mozaïsche wetgeving te kopiëren en van kracht te laten zijn in de moderne samenleving – ook niet met de nodige aanpassingen. De wet van God moet in historisch-eschatologisch licht worden gezien. Dat betekent dat de wet, evenals het gehele Oude Testament, alleen

65 ‘Dat is het werk van den Geest: de geschiedenis, de droom en het visioen’, *Droom*, 86.

66 De Vries, *Theocratisch visioen*, 299. Overigens wordt dit op de plaatsen die De Vries hiervoor aanhaalt (*Vervulling der wet*, 466-467 en *Theologisch Werk*, V, 119) niet door Van Ruler gezegd. Wie in dit verband van ‘onverkort’ spreekt, gaat geheel voorbij aan het historisch-eschatologische handelen van God.

67 Laatste twee citaten: De Vries, *Theocratisch visioen*, 300.

68 Van Hoof, *Intermezzo*, heeft meer oog voor het historisch-eschatologische handelen van God (50-56; 203-205), maar laat niet zien wat de consequenties hiervan zijn voor de theocratische gedachte.

vanuit het einde verstaan kan worden. Zowel Christus als de wet komt in het licht van het einde (van het Koninkrijk) te staan. Van Ruler zag het Nieuwe Testament als het verklarende woordenlijstje bij het Oude Testament. Het Oude Testament is de eigenlijke Bijbel die echter vanuit het einde, dus historisch-eschatologisch, benaderd moet worden. Het gaat om de breedheid en concreetheid van het Oude Testament, maar dan wel belicht vanuit het einde. Van Ruler gaat zelfs zo ver Christus een schaduw van de wet te noemen.⁶⁹ Daarmee beklemtoont hij op krachtige wijze dat de wet het eigenlijke heil is.

Er is dus sprake van een tweevoudige beweging: de Thora gaat aan Christus vooraf, maar evenzeer geldt het feit dat de wet haar inhoud ontvangt van Christus, omdat Hij de wet vervult. Heil en existentie staan niet probleemloos naast elkaar, maar zorgen voor eenzelfde spanning als tussen kerk en staat. De Thora gaat aan Christus vooraf omdat het om de existentie gaat en niet allereerst om de verzoening of de verlossing. En tegelijk is het ook waar dat het heil van Christus de hele werkelijkheid doortrekt. Want zowel bij de wet als bij het kruis is het Koninkrijk van God het allesbepalende gezichtspunt. Beide zijn opgenomen in het eschatologische handelen van God en dat betekent dat de wet meegenomen wordt in het dynamische handelen van God met deze wereld. Dat heeft geen devaluatie van de wet tot gevolg. Het is juist door dit dynamische handelen van God dat we de diepste essentie van de wet ontdekken. De wet moet via het kruis van Christus betrokken worden op het Koninkrijk en kan op die wijze dienstbaar zijn aan de verwerkelijking van het Koninkrijk. Vanuit het einde en via het kruis wordt de wet van God operationeel gemaakt voor de wereld van vandaag.

Van Ruler wil de oudtestamentische wetten niet kopiëren, maar wel reëel toepassen. De Messias heeft de wet vervuld. Christus vervult niet alleen de wet, maar alle dingen. Hij is in alle dingen aanwezig en geeft alle dingen hun inhoud, dus ook en vooral de oudtestamentische wet.⁷⁰ Vanwege het belang van de zaak nog dit citaat: 'Dat houdt derhalve in, dat het in de thora wezenlijk en origineel over Jezus Christus gaat en over hem alleen'.⁷¹ Daarmee heeft Van Ruler een winstpunt geboekt, omdat door deze vervulling de mozaïsche wet uit haar historische voegen wordt gelicht, om juist op die manier echt historisch te worden! Want historisch is datgene wat door het eschatologische handelen van God wordt opgenomen en op die wijze relevant is met het oog

69 A.A. van Ruler, *De vervulling van de wet. Een dogmatische studie over de verhouding van openbaring en existentie*, Nijkerk 1974, 2e druk, 289-290.

70 *Droom*, 112.

71 *Droom*, 117.

op het eschaton. Historisch is niet: behorend tot het verleden. Het kopiëren van de oudtestamentische voorschriften en wetten in het heden noemt Van Ruler een sektarisch-rationeel radicalisme; zijn eigen methode noemt hij kerkelijk-apostolisch radicalisme.⁷² Als D. Tromp hem voor de voeten werpt dat in Handelingen 15 (het apostelconvent) maar heel weinig van het Oude Testament in het Nieuwe terugkeert, dan wordt Tromp door een groot misverstand gehinderd. Want Van Ruler bedoelt geen letterlijke terugkeer van de oudtestamentische bedeling.⁷³ '(...) [L]etterlijk-rationeel valt hier weinig continuïteit te bespeuren. Zij wordt alleen door God zelf, en dan historisch-geestelijk, d.w.z. in de werkelijkheid der geschiedenis en op de wijze en in de kracht van den Heiligen Geest vastgehouden.'⁷⁴ Op deze wijze kan Van Ruler ook in een moderne context heel goed met de Thora uit de voeten.

3.6 De staat: dienstbaar en onaantastbaar

Het tweede middel waarvan de Heilige Geest gebruikmaakt is de politiek. Politiek is het ordenen van de samenleving. Uiteraard komt dan de staat in beeld. Door het evangelie wordt de staat tot overheid en kan zij Gods dienaressen zijn. Volgens Van Ruler is voor de staat een grote taak weggelegd. We denken hier aan wat Van Ruler naar voren bracht met betrekking tot Melchizedek. De overheid ordent de samenleving en bewaart de samenleving niet slechts voor het heil en maakt daar niet slechts ruimte voor, maar zij geeft *gestalte* aan het heil.

De staat realiseert het heil. Opnieuw stel ik de principiële vraag: is het theologisch verantwoord om de staat (of de overheid) zo nauw bij het heil van Christus te betrekken?⁷⁵ Omdat de ordening van de samenleving niets minder is dan de uitbreiding van de verzoening, die door Christus' dood en opstanding werkelijkheid werd, is de overheid een instituut dat heil bemiddelt. Zowel de sleutelmacht van de kerk als de zwaardmacht van de overheid is

72 *Droom*, 118. Ergens anders spreekt Van Ruler over een '(...) onbeholpen sectarische invoering van het heele Oude Testament, met name van de mozaïsche wet', *Droom*, 110.

73 Van Ruler poneert in zijn verweer tegen Tromp dat heel veel uit het Oude Testament terugkeert in het Nieuwe: de kerk, de sacramenten, de belofte, het apostolaat, de zending, de overheid, *Droom*, 111.

74 *Droom*, 111.

75 Hommes komt met betrekking tot Van Rulers staatsopvatting tot de volgende conclusie: 'This means that Government performs (...) the political functions which the Messiah uniquely performed at the Cross, i.e. to conquer the powers of this world, and to satisfy the justice of God', Tj.G. Hommes, *Sovereignty and Saeculum. Arnold A. van Ruler's theocratic theology*, Cambridge 1966, 110. Waar staat en kruis zo dicht bij elkaar gebracht worden, treedt een sterk nivellerende werking op ten aanzien van het kruis.

dienstbaar aan het kruis en beide geven uitbreiding aan het heil, dragen het heil de wereld in en zijn zo ook zelf tekenen van het koninkrijk van God. Nu zal Van Ruler de staat nooit een heilsinstituut noemen, omdat we dan kerk en staat met elkaar gaan vermengen, terwijl zij twee brandpunten zijn die niet tot elkaar herleid kunnen worden.⁷⁶ Toch is de staat (overheid) een instituut dat heil bemiddelt. De overheidstaak (het handhaven van orde en recht, desnoods met geweld) moet vanuit het kruis verstaan worden. Op deze wijze is het geweld van de overheid (of: bezettende macht) gemakkelijk te excuseren: want als het zwaard op het kruis ligt, wordt dan niet het geweld van de overheid vanuit het kruis gelegitimeerd?

3.7 Een sacramentele visie op de werkelijkheid

Van Rulers visie op het kruis en op de verzoening heeft alles te maken met wat hij onder heil verstaat. Het gewone leven en het heil staan niet tegenover elkaar. Dat is een dopers standpunt waar hij zich verre van houdt. Ze verhouden zich ook niet als natuur en genade zoals in de rooms-katholieke theologie, waarbij de natuur een opstap is voor de genade. Het heil draagt het gewone leven en het gewone leven draagt het heil. Zoals in het sacrament de natuurlijke elementen van water, brood en wijn het heil dragen, zo dragen de staat en het gewone leven het heil.⁷⁷ Hoe belangrijk de sacramentele visie voor de theocratie is, blijkt wel uit wat Van Ruler in dit opzicht beklemtoont.

Een paar citaten over het avondmaal. ‘Het avondmaal sleept zijn somber bestaan voort in een totaal verbleekte traditie.’⁷⁸ ‘Wat wij nodig hebben ter genezing van onze cultuur is daarom een totale omzetting ten opzichte van het avondmaal. Dat moet totaal anders beleefd worden. Niet, zoals nu, in een uithoek van de wereld (...) als een min of meer abnormale gebeurtenis (...) maar midden in de stad of midden in het dorp (...) midden in het volk en midden in de cultuur. De viering van het avondmaal behoort tot het meest normale in den stijl van het gekerstende leven. Dan komt er, op sacramentele wijze, in de teekenen en zegelen, inderdaad een nieuw centrum, een echt

76 Van Ruler spreekt van hun ‘onherleidbare en onophefbare tweeheid’, *Droom*, 70.

77 ‘Het avondmaal is dé copula tusschen het heil en de existentie’, *Droom*, 75. Ook de doop is hier belangrijk. Het gewone leven en de doop horen bijeen. De doop maakt de volkskerk-gedachte mogelijk. Ook opent zich hier het perspectief op een nationaal, maar ook Europees bewustzijn. Want heil en leven horen bijeen. Dit is gegeven met de sacramentele visie op de werkelijkheid. Zie hiervoor *Droom*, 71-79.

78 *Droom*, 75.

sacraal middelpunt (...).⁷⁹ ‘Met de hockey-stick gaat men, om zoo te zeggen, aan het avondmaal (...).’⁸⁰

De vraag die zich daarbij dan wel voordoet, is of wij kunnen instemmen met deze opvatting van heil en of de sacramentele benadering hier niet te ver doorgevoerd wordt en ontdaan wordt van haar eigenlijke betekenis. Wat is uiteindelijk nog het verschil tussen het gewone, alledaagse, gesecculariseerde leven en het heil? Met andere woorden: wat blijft over van de verwachting, het spanningsvolle uitzien naar het eschaton, dat zo kenmerkend is voor de sacramenten? Wat kan in deze benadering nog de plaats zijn van het vreemdelingschap van de christen? Zelfs wanneer men alle nadruk zou leggen op de verborgenheid van het kruis, en van het daarmee verbonden heil – zodat de burgerlijkheid van het christen-zijn het volle pond krijgt – scheidt de verborgenheid van het heil een verwachting, die dynamiet legt onder deze burgerlijkheid. Van Rulers nadruk op het gewone leven tast de christelijke toekomstverwachting wezenlijk aan.

4 Evaluatie

4.1 De staat en het kruis

Deze evaluatie van de theocratische gedachten in het oudere werk van Van Ruler spits ik toe op drie dingen: de staat en het kruis, het kruis en de Joden en het gewone leven. Ten aanzien van de staat en het kruis is al het een en ander gezegd. Toch was dat niet voldoende. De zaak waarover het hier gaat, moet ons helder voor ogen staan. Van Ruler schrijft: ‘Het kruis van Golgotha staat in het middelpunt van de europeesch-amerikaansche cultuur. Dat is het Bloed van Jezus Christus.’⁸¹ Deze massieve uitdrukking geeft wel te denken. Even daarvoor merkt Van Ruler op dat na de oorlog de keuze gemaakt moest worden tussen de mythe van het bloed en de geest van de mens enerzijds, en het mysterie van het bloed en de Geest van Jezus Christus anderzijds.⁸² Deze formulering is mijns inziens extreem. Want de logische vraag is of op deze wijze het bloed van Christus niet een natuurlijk gegeven wordt. Wat is het verschil tussen het bloed dat verbonden wordt met de bodem, met het volksbestaan en met traditie en het bloed dat verbonden wordt met een bepaalde

79 *Droom*, 77.

80 *Droom*, 78.

81 *Droom*, 58.

82 *Droom*, 57-58.

(Europees-Amerikaanse) cultuurvorm? Zodra het bloed van Christus cultuur wordt, is het geen mysterie meer, maar een mythe, en dan is Christus' bloed een stuk natuurlijke theologie geworden. De theologische bezinning heeft, ondanks vele scherpzinnige omwegen, een pas op de plaats gemaakt.

4.2 *Het kruis en de Joden*

We kunnen er niet omheen om in deze evaluatie een stap verder te gaan. Van Ruler spreekt over de verbinding van het kruis en de staat (overheid). Hij heeft niet gearzeld ook het naziregime als wettige overheid te erkennen. In Van Rulers visie deelt ook de nazi-overheid in de geheimenissen van het kruis. Het kruis zo nauw met de staat verbinden is vooral in de context van de dramatische gebeurtenissen van '40-'45 een ongelukkige constructie. Opnieuw worden Jodenvervolging en Jodenuitroeiing via de overheid in relatie tot het kruis gebracht en eigenlijk daardoor gelegitimeerd.⁸³

Ongetwijfeld heeft Van Ruler dit nooit zo bedoeld en toch is dit een logische gevolgtrekking uit zijn theocratische visie. Door het zwaard van de overheid te binden aan het kruis wil hij een demonisering van de staat voorkomen. Toch kan men zich niet aan de indruk onttrekken dat de *legitimerende* rol van het kruis (met het oog op de overheid) in zijn theocratische visie veel belangrijker is dan de *kritische* rol. Met andere woorden: een inkapseling van het kruis door de staat. Bovendien wordt de verborgenheid van het kruis zo sterk benadrukt en de burgerlijkheid van de christen zo zwaar aangezet dat een publieke kritische rol van de kerk en van christenen nauwelijks een kans krijgt. Erkenning van en onderwerping aan het gezag van de overheid worden heel massief geponeerd omdat in dit gezag het kruis van Christus voor ons staat.⁸⁴

4.3 *Het gewone leven*

'Het gewone leven is ons heerlijk geworden', zei Gunning. Van Ruler stemt er van harte mee in. Enerzijds kan men zeggen dat deze stellingname getuigt van een diep verlangen om een halt toe te roepen aan de kaalslag van het naoorlogse bestaan. Anderzijds kan – ongewild – deze theologie aan de secularisatie

83 Op oudejaarsavond 1944 mediteert Van Ruler over het wereldgebeuren. Over het lot van het volk Israël zegt hij: 'Israël dat zichzelf opgaf, toen het zijn messias vermoordde'. 'Israël, dat aan de volkeren is prijsgegeven, opdat het de toorn Gods zou ervaren (...)', *Verzameld Werk III*, 464-465.

84 'Het in Gods naam het van God gestelde gezag verwerpen staat vlak tegen het "God van God verlaten" van het vierde kruiswoord', *Religie*, 182.

een stimulans geven, omdat het kruis verbleekt. Het christen-zijn gaat op in de burgerlijkheid van het bestaan, en zo komen we tot de ongemakkelijke vraag of Van Rulers theocratische concept een echt antwoord is op de naoorlogse secularisatie. In *Droom en gestalte* bepleit Van Ruler hartstochtelijk een sacraal centrum⁸⁵ voor de ‘miljoenen asphaltmensen’, maar is dit sacrale middelpunt niet een *geseculariseerd* sacraal middelpunt, waarin het gewone leven het heel duidelijk wint van het kruis, zodat het burgerlijke christendom van de 19de-eeuw een 20ste-eeuwse *update* krijgt. Het ‘gewone’ leven staat zó centraal in zijn denken dat dit eerder een verhulling van de secularisatie is dan een antwoord daarop.

Het is met Van Rulers theocratische visioen niets geworden (tenminste niet als politieke vormgeving van het leven). Dat visioenen geen werkelijkheid worden, is vaker het geval met profeten en zieners. Dat bewijst nog helemaal niet hun ongelijk. Maar is deze mislukking alleen te wijten aan de maatschappelijke en geestelijke ontwikkelingen zoals die hebben plaatsgevonden, of was deze afloop misschien al gegeven met Van Rulers eigen theologische uitgangspunten? Mij dunkt het laatste. Met enige overdrijving kan men zeggen dat de berg van de theocratie de muis van het gewone leven heeft gebaard.

85 *Droom*, 77-82.